

Mr Muharem Kreso

Izmjene u aparatu Njemačke okupacione uprave u Jugoslaviji u prvoj polovini 1943. godine)

Neproučenost okupacionih sistema u drugom svjetskom ratu uopšte, pa i kod nas, prouzrokuje u istorijskim radovima o narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji mnoge jednostranosti. Posebno, tek, predstoje ozbiljna izučavanja njemačkog okupacionog sistema, kao ključnog problema okupacije Jugoslavije u drugom svjetskom ratu.

Zato je cilj našeg rada rekonstrukcija aparata koji je taj sistem, odnosno njemačku okupaciju, provodio. On će se, međutim, ograničiti na izmjene u tom aparatu u prvoj polovini 1943. godine, pošto su se u toku priprema velikih bitaka narodnooslobodilačkog rata u zimu i proljeće 1943. godine (Neretva i Sutjeska) i kao njihova posljedica odigrale najznačajnije promjene u njemačkom okupacionom aparatu u našoj zemlji u toku drugog svjetskog rata od njegovog uspostavljanja u 1941. godini.

Ovaj rad zasniva se u prvom redu na neobjavljenim dokumentima kojima raspolaže Vojnoistorijski institut u Beogradu. Na žalost i ta građa je u fazi sređivanja. Njen veći dio nalazi se na mikrofilmovima, dio građe još uvijek pristiže, a izrada obavještajnih sredstava je u toku. Rad na pripremi tih dokumenata za objavljivanje u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda 1941—1945. godine, omogućio mi je upoznavanje građe bez čega bi pristup ovakvoj temi, u sadašnjoj fazi dostupnosti njemačkih arhivskih fondova, bio neracionalan.

¹⁾ Izmjene koje se odnose u prvom redu na sistem komandovanja i čine integralni dio ovog rada bile su predmet moga saopštenja na Simpozijumu »Neretva—Sutjeska 1943«, održanom u Sarajevu 1968. godine.

Njemačka dokumenta objavljena, obično kao prilog, u raznim publikacijama, bila su mi od manje pomoći, osim nekoliko onih koji se direktno odnose na ovaj problem i koji su objavljeni u knjizi W. Hubatsch: **Hitlers Weisungen für Kriegsführung 1939—1945**. Među historiografskim i publicističkim radovima, uglavnom opšteg karaktera, našao sam samo jedno koje direktnije tretira ovu temu (F. F. Siegler, **Die höheren Dienststellen der deutschen Wehrmacht 1933—1945**), ali djelimično.

Posebnu teškoću u obradi teme predstavlja ustanovljavanje adekvatnih prevodnih termina za pojedine okupacione ustanove i organe, odnosno funkcije i činove. Ova teškoća sastoji se u prvom redu u tome što su nazivi mnogih okupacionih ustanova i organa i u njemačkom originalu neadekvatni, često šifrovani ili su ustanove kamuflirane pod firmom na izgled bezazlenih ustanova. Konfuzno izražavanje i neodređenost upotrijebljenih termina u nazivima ustanova trebalo je da pojača tajnost sadržaja rada i suštinu međusobnih odnosa pojedinih ustanova. To je, pored osobenosti njemačkog jezika, posebno vojničkog, otežavalo zadatak u ovom smislu, tako da se tek iz sistematskijeg proučavanja sadržaja rada određene ustanove mogao naslutiti njen karakter. Zbog toga su nazivi njemačkih okupacionih ustanova i organa na srpskohrvatskom jeziku dati prema suštini njihovog karaktera, ali su zadržani i originalni njemački nazivi u izvornoj transkripciji.

S obzirom na izložene teškoće i uslove rada, ove redove treba shvatiti samo kao pokušaj sistematskije rekonstrukcije osnovnih poluga vrlo razgranatog, karakterističnog po mnogim protivrječnostima, uslovljenim organizacionom zbrkom isprepletenošću nadležnosti paralelnih službi i birokratskom glomaznošću okupacionog aparata Trećeg Rajha, sa kojim je narodnooslobodilački pokret, kao osnovnim protivnikom, vodio četvorogodišnji oslobodilački rat.

Preispitivanje njemačke okupacione uprave u Jugoslaviji i stanje okupacionog aparata krajem 1942. godine

Neuspjesi njemačkih i drugih okupacionih snaga da u prvoj polovini 1942. godine ofanzivnim operacijama, započetim još u jesen 1941. godine, unište narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji i uspjesi NOP-a u drugoj polovini godine, krunisani stvaranjem prostrane slobodne teritorije i regularne vojske, natjerali su njemačko komandovanje da krajem godine pristupi ozbiljnom preispitivanju svoje okupacione uprave u Jugoslaviji i sistema njenog vojnog obezbjeđenja. U tom cilju u jesen 1942. godine održan je niz savjetovanja i izvršeno više inspekcijskih obilazaka okupacionih ustanova i jedinica vojnog obezbjeđenja.

Prva savjetovanja poslije preuzimanja dužnosti novog komandanta njemačkih trupa na Balkanu (Wehrmachtbefehlshaber Südost), general-pukovnika Aleksandra Lera,²⁾ održana krajem avgusta 1942. godine u

²⁾ Alexander Löhr, Generaloberst der Luftwaffe, ujedno komandant njemačke 12. armije. Maja 1945. g. zarobljen i kao ratni zločinac osuđen na smrt i strijeljan 16 februara 1947. godine.

Beogradu³⁾ prilikom njegove inspekcije okupacionih jedinica u Jugoslaviji, pokazala su nedoraslost postojećeg okupacionog aparata u njegovog vojnog obezbjeđenja u borbi sa rastućim narodnooslobodilačkim pokretom Jugoslavije. Poslije svestranog razmatranja situacije u toku septembra, izrađen je opsežan elaborat (sa 60 priloga) i predložene su mjere za saniranje situacije u njemačkoj okupacionoj zoni, posebno u njenom dijelu na teritoriji »Nezavisne Države Hrvatske«.

Između ostalog, u vezi s tim pitanjem su Ler i Glez-Horstenau,⁴⁾ njemački general u Zagrebu (Nezavisnoj Državi Hrvatskoj) u pratnji Pavelića išli na referisanje Hitleru u njegov Glavni stan.⁵⁾

Prvi rezultati tih savjetovanja i referisanja, pored planiranja krupnih operacija radi uništenja NOV i POJ, bili su razdvajanje funkcije komandanta njemačkih trupa u Srbiji i Hrvatskoj, koju je do tada vršio vojnoupravni komandant Srbije i formiranje nove ustanove — Komande njemačkih trupa u Hrvatskoj (Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien), na čelu sa generalom pješadije Rudolfom Litersom⁶⁾ sa sjedištem u Slavonskom Brodu. General-major dr Edmund Glez-Horstenau dobio je položaj komandujućeg generala i zvanje opunomoćenog generala u NDH, čime je izjednačen sa dotadašnjim pretpostavljenim — opunomoćenim generalom u Srbiji — generalom artiljerije Paulom Baderom.⁷⁾ Ukidanje Upravnog štaba vojnoupravnog komandanta Srbije, čije su funkcije djelimično prenijete na opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova Trećeg Rajha Benclera i komandanta SS-a i šefa njemačke policije i službe bezbjednosti u Srbiji SS-generalu Majsnera⁸⁾ i formiranje mreže njemačkih policijskih ustanova uz već postojeće okupacione vojnoupravne oblasne, okružne i mjesne komande bio je sljedeći korak u tom pravcu.

Poslije ovih izmjena, struktura okupacionog aparata u njemačkoj okupacionoj zoni u Jugoslaviji bila je takva, da su njemačke okupacione ustanove na Balkanu, pa prema tome i u Jugoslaviji, bile još uvijek, manje-više, direktno potčinjene svojim centralnim ustanovama u Trećem Rajhu, upućene na međusobno sadjejestvo samo od slučaja do slučaja. Samo u teritorijalnom pogledu one su bile potčinjene odgovarajućim vojnoupravnim komandantima. Sadjejestvo okupacionih ustanova u Sloveniji sa odgovarajućim instancama u ostalim dijelovima Jugoslavije išlo je uvijek preko centralnih ustanova i odvijalo se u ograničenom obimu. Sama Komanda Jugoistoka, pored direktne teritorijalne potčinje-

³⁾ U toku 28. i 29. 8. 1942. pored vojnoupravnog komandanta Srbije, opširne referate podnijeli su šef Upravnog štaba Harald Turner, komandant SS-a i policije August Majsner, a zatim i predsjednik vlade Milan Nedić. AVII, NA, Mikroteka, T—501, R—248/572—93.

⁴⁾ Dr Edmund von Glaise und Horstenau, general-major njemačke kopnene vojske, avgusta 1944. godine smijenjen i povučen iz Jugoslavije. Proglašen ratnim zločincem, izvršio samoubištvo 20. jula 1946. g. u američkom zarobljeništvu.

⁵⁾ Primljeni su 23. 9. 1942. u Glavnom stanu »Wehrwolf« u Vinici. A. Hillgruber, Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Band II, Bernard und Graefe, Frankfurt am Main 1963, str. 758 i 1432.

⁶⁾ Rudolf Liters, General der Infanterie, proglašen ratnim zločincem, umro 1946. g. u sovjetskom zarobljeništvu.

⁷⁾ Paul Bader, General der Artillerie, osuđen kao ratni zločinac.

⁸⁾ August Maysner, SS Gruppenführer, kao ratni zločinac izručen Jugoslaviji i 22. 12. 1946. godine osuđen na smrt vješanjem. AVII, NA, k. 27. br. reg. 2/5.

nosti vrhovnom komandantu njemačkih oružanih snaga (Oberbefehlshaber der Wehrmacht) u operativno-taktičkom pogledu bila je Vrhovnoj komandi potčinjena posredstvom komande Juga, tj. Komande njemačkih snaga na Sredozemlju, koju ulogu je vršila Komanda 2. vazduhoplovne flote, feldmaršala Alberta Keselringa sa štabom u Rimu. U mnogim, naročito organizaciono-personalnim pitanjima, Komanda Jugoistoka bila je ipak vezana za Komandu kopnene vojske (Oberkommando des Heeres).

Njemački okupacioni aparat u Jugoslaviji krajem 1942. godine nalazio se u fazi reorganizacije i dogradnje u vezi sa predstojećim velikim bitkama za uništenje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Definitivnu fizionomiju dobiće tek Hitlerovom Direktivom br. 47 od 28. decembra 1942. godine o odbrani Balkana i regulisanju komandovanja na jugoistoku Evrope. Neke ustanove, u prvom redu civilnog i diplomatskog karaktera, zadržane su, međutim, u prvobitnom obliku, ali se i njima donekle promijenio sadržaj rada ili su im proširene nadležnosti, dok je povećanje obima poslova bilo opšte.

U međuvremenu u vrhovnom njemačkom komandovanju došlo je do dalje koncentracije vlasti u Hitlerovim rukama.⁹⁾ Hitler, koji je još od 24. decembra 1941. godine pored funkcije kancelara Trećeg Rajha, tj. šefa države, šefa nacističke partije i vrhovnog komandanta oružanih snaga Trećeg Rajha preuzeo i dužnost komandanta kopnene vojske zamijenio je dotadašnji sistem komandovanja posredstvom Vrhovne komande (Oberkommando der Wehrmacht), direktnim komandovanjem putem operativnih odjeljenja komandi vidova. Tako je, formalno ostavljajući sve po starom, Operativna uprava vrhovne komande oružanih snaga praktično svedena na Hitlerov lični vojni štab (Wehrmachts führungsstab). Ova odjeljenja, dijelom odranije izdvojena iz svojih komandi, grupisana su u Hitlerovom Glavnom stanu (u »Vučjoj jami« »Wolfsschanze« u šumi Gerlic — Görlitz, kod Rastenburga), prateći Hitlera i pri njegovom povremenom boravku u skloništim Glavnog stana »Wehrwolf« u Vinici u Ukrajini. Njihove komande, kao i Vrhovna komanda oružanih snaga i Komanda mornarice ostale su, međutim, u Berlinu. Komandovanje kopnenom vojskom u to vrijeme podijeljeno je tako što je Komanda kopnene vojske rukovodila operacijama samo na sovjetskom frontu, dok su ostala ratišta u Evropi i sjevernoj Africi prepuštena Vrhovnoj homandi,¹⁰⁾ čija organizaciona šema je prikazana na strani 179.

Borba protiv partizana na okupiranim područjima, van vojišnih prostora, bila je još odranije stavljena u nadležnost rajhsfirera SS i šefa njemačke policije Hajnriha Himlera, ali mu je još dugo osporavana, tako da je Himler¹¹⁾ i 1943. godine morao više puta, s pozivom na Hitlerova ponovna naređenja naglašavati da je to njegova isključiva nadležnost.¹²⁾

⁹⁾ Njemačka skupština (Rajhstag) je 26. aprila 1942. izglasala Zakon o odstranivanju i posljednjih ograničenja u oblasti zakonodavne, izvršne i sudske vlasti Hitlera, koji mu je omogućavao da sam mijenja sve zakone, a da se o tome ne diskutuje u Rajhstagu. Guderijan, Vojni memoari, Vojno delo, Beograd 1961. str. 313.

¹⁰⁾ W. Warlimont, Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939—45, Bernard u. Graefe, Frankfurt am Main 1962, s. 187—193, 230, 275.

¹¹⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—175, R—140/2668212.

¹²⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—175, R—81/2601659.

VRHOVNI KOMANDANT NJEMAČKIH ORUŽANIH SNAGA (H I T L E R)	
NAČELNIK NJEMAČKE VRHOVNE KOMANDE ORUŽANIH SNAGA (K A J T E L)	
OPERATIVNA UPRAVA (JODL 22. VIII 1939—8. V. 1945.)	Odjeljenje narodne odbrane (VARLIMONT 10. X 1938—6. IX 1944.)
Obavještajna i kontra-obavještajna uprava (K A N A R I S)	I GRUPA operacije K O V (LOSBERG) R M (JUNGE) VAZDUHOPLOVSTVO, (FALKENSTAJN)
OPŠTA UPRAVA (R A J N E K E)	
Uprava za vojnu pri-vredu i na-oružanje (T O M A S)	II GRUPA ORGANIZACIJA (MINH) III GRUPA POSEBNA PITANJA IV GRUPA POZADINA (TEPELSKIRH) RATNI DNEVNIK (GRAJNER)
ODJELJENJE ZA VEZU (JUPE)	
PROPAGANDNO ODJELJENJE (VEDEL)	
KOMISIJA ZA PRIMIRJA (ŠTIPLNAGEL)	
CENTRALNO ODJELJENJE (OSTER)	
INOSTRANO ODJELJENJE (BRIKNER)	
I ODJELJENJE (Obavještajno odjeljenje) (PIKENBROK)	
II ODJELJENJE (Diverz. i Peta kolona) (LAHOUSEN)	
III ODJELJENJE (Kontraobavještajno odjeljenje) (BENTIVENJI)	
VOJNOPRIVREDNO ODJELJENJE (BEKER)	
ODJELJENJE ZA NAORUŽANJE (NEF)	
ODJELJENJE ZA SIROVINE (BEHT)	
CENTRALNO ODJELJENJE OKW (Komanda stana)	
PRAVNO ODJELJENJE (LEMEN)	
ISTORIJSKO ODJELJENJE (SERF)	
SPECIJALNI ŠTAB ZA PITANJA TROJNOG PAKTA GROS)	
Ađutantsko odjeljenje pri vrhovnom komandantu oruž. snaga	K O V : E N G E L
R V : B E L O V	
R M : P U T K A M E R	

Šema organizacije Njemačke vrhovne komande

Reorganizacija vojnog obezbjeđenja njemačkog okupacionog područja na Balkanu

Ocjenjujući da situacija u Sredozemlju u doglednom vremenu čini napad na Balkan mogućim,¹³⁾ Hitler je 28. 12. 1942. godine izdao Direktivu broj 47 za odbranu Balkana i njome regulisao njemačko komandovanje u jugoistočnoj Evropi. Uzimajući u obzir da će taj napad podržati razvijeni narodnooslobodilački pokreti, posebno Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, čija je snaga i prostrana slobodna teritorija u zapadnom dijelu Balkana dovodila u pitanje mogućnost njegove uspješne odbrane, komandantu Jugoistoka stavljeno je u zadatak da uporedo sa pripremom obalske odbrane zajedno sa talijanskom 2. armijom » konačno umiri pozadinu i uništi ustanike« — podvukao MK.¹⁴⁾

Ovom Direktivom je njemačka Komanda Jugoistoka osamostaljena, ojačana novim jedinicama i podignuta na stepen grupe armija, a komandovanje osovinskim snagama za slučaj invazije usredsređeno u njenim rukama za čitav Balkan. U pripremnom periodu naređenja za talijanske jedinice na Balkanu i bugarske, osim Srbije i Trakije, komandant Jugoistoka trebalo je da dostavlja posredstvom njemačke Vrhovne komande.¹⁵⁾

U Jugoslaviji, komandantu Jugoistoka, ujedno komandantu njemačke Grupe armija »E« general-pukovniku Leru potčinjene su sve njemačke jedinice sva tri vida oružanih snaga i okupacione ustanove na njemačkom okupacionom području, izuzev Slovenije. Njemačke jedinice i ustanove na teritoriji Slovenije bile su, međutim, potčinjene centralnim organima Trećeg Rajha preko odgovarajućih nadležstava i komandi čija su sjedišta bila uglavnom na teritoriji Austrije. Tako su vojne jedinice potčinjene njemačkom 18. vojnom okrugu u Zalzburgu (Salzburg), organi civilne uprave vladama Štajerske i Koruške u Gracu i Celovcu, SS formacije nadodsjeku »Alpenland« u Zalzburgu itd.

¹³⁾ S obzirom na to da neki zapadnonjemački historičari, uglavnom oslanjajući se na izjave tadašnjeg načelnika Odjeljenja narodne odbrane u Operativnoj upravi njemačke Vrhovne komande, Varlimonta, zabludu njemačke Vrhovne komande o tome da će zapadni saveznici po likvidaciji osovinskih snaga u sjevernoj Africi izvršiti napad upravo na Balkan pripisuju Hitlerovoj »intuiciji«, i da su izmjene u sistemu i režimu okupacije, te sistemu komandovanja okupacionim snagama i njihovoj jačini vršene uglavnom na bazi takve procjene ovdje je potrebno ukazati da je taj zaključak, formulisan u Vrhovnoj komandi 7. decembra 1942. godine, u prvom redu rezultat sagledavanja slabosti vlastitih pozicija na Balkanu, a naročito antiosovinskog držanja stanovništva i stepena razvoja tamošnjih ustaničkih pokreta, čime se povećavao njegov strateški značaj. Mjere operativnog maskiranja daljih savezničkih namjera, koje su uslijedile uglavnom poslije sastanka u Kazablanki samo su utvrđivale njemačko komandovanje u tom ubjeđenju, do koga su kao što se iz dokumenata vidi nezavisno došle pored Vrhovne komande i njemačka obavještajna služba i što je naročito važno njemačka Komanda Jugoistoka, koja je upravo toga dana izdala naređenje o poošttravanju borbe protiv ustanika u zimu 1942/43. g. Vidi: A. Hilgruber, Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Bernard u. Grafe, Frankfurt am Main 1963. Band II, s. 1093; W. Warlimont, n. d. s. 293—4; Zapisnik sa štabne konferencije u Komandi Jugoistoka 7. 12. 1942. g.

¹⁴⁾ W. Hubatsch, Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945, Bernard und Graefe, Frankfurt am Main 1962. s. 209—214.

¹⁵⁾ Andreas Hilgruber, Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Bernard u. Graefe, Frankfurt am Main 1963, Band II, s. 1157—1158.

Računajući ovdje i sve njemačke jedinice u Sloveniji, bez obzira na to kojoj instanci su bile neposredno potčinjene, na osnovu prethodnih i nepotpunih procjena dolazimo do zaključka da je na prelazu 1942. u 1943. godinu u Jugoslaviji bilo približno 150.000 pripadnika njemačkih oružanih snaga i drugih civilnih ustanova. Vidi pregled na str. 201.

Ne upuštajući se u sistem komandovanja njemačkim jedinicama u cjelini i ostavljajući za sada po strani prerogative njihove zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, te trupnu i teritorijalnu nadležnost u odnosu na pripadnike njemačkih oružanih snaga svih vidova, te civilnih i poluvojnih organizacija, zadržaćemo se prvo na mehanizmu operativno-taktičke nadležnosti.

U operativno-taktičkom pogledu jugoslovensko ratište ostalo je u neposrednoj nadležnosti Vrhovne komande oružanih snaga.

Linija komandovanja od nje išla je u dva kanala — preko komandanta rezervne vojske za slovenački dio Koruške, Gorenjsku i Štajersku na njemački 18. vojni okrug sa sjedištem u Zalzburgu i preko komandanta Jugoistoka za ostali dio njemačkog okupacionog područja, koje, kao što je poznato, takođe nije bilo jedinstveno.

Kako je do ovog perioda na osnovu svoga položaja i Hitlerovih ovlaštenja za borbu protiv partizana, SS i policija dostigla značaj i snagu vida oružanih snaga, to ovdje imamo još jednu komandnu liniju koja od Hitlera kao vrhovnog komandanta oružanih snaga Trećeg Rajha ide preko rajhsfirera SS i šefa njemačke policije i njegovog komandnog štaba, a kasnije i specijalnog štaba za borbu protiv partizana na komandante SS-a i policije u pojedinim jugoslovenskim zemljama.¹⁶⁾

Zbog toga na početku 1943. godine na njemačkom okupacionom području u Jugoslaviji, koje u tom momentu zahvata površinu od 128.000 km² sa približno 10,000.000 stanovnika,¹⁷⁾ imamo četiri operativna centra, četiri operativne komande za borbu protiv NOP-a, odnosno NOV i POJ, i to:

1. Njemački vojnoupravni komandant Srbije ujedno komandant njemačkih trupa u Srbiji, pod naslovom komandujući general i komandant Srbije (Kommandierenden General und Befehlshaber Serbien) — general artiljerije Paul Bader — sa štabom u Beogradu. Pored jedinica organskog sastava 704. posadne (pješađijske) divizije i aparata vojne uprave u operativno-taktičkom pogledu bili su mu potčinjeni:^{17a)} jedinice i aparat njemačke policije jačine jednog puka i 5 samostalnih bataljona; 12. oklopna četa za naročitu upotrebu sa 14 vodova, 7 landesshizen (Landeschützen) bataljona i 11 oklopnih vozova; Ruski zaštitni korpus sastava: 1, 2. i 3. puk i samostalni bataljon Beograd. Projektovani 4. i 5. puk bili su još u formiranju, koje do sredine 1943. godine nije bilo završeno. Ukupno brojno stanje kretalo se oko 5.000; Dojče manšaft (Deutsche Mannschaft) jačine 7 bataljona,

¹⁶⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV—T—175, R—140/2668212 i 16—17.

¹⁷⁾ Podatak o broju stanovništva ovdje i na drugim mjestima, iz 1941. godine.

^{17a)} Ukupno brojno stanje aparata i vojnog obezbjeđenja pod komandom Vojnoupravnog komandanta Srbije krajem 1942, odnosno početkom 1943. g. S. Odić u saopštenju na Naučnom skupu Prvo zasjedanje AVNOJ-a — održano u Bihaću 4—6. 10. 1966. g. procijenio je na oko 80.000. Saopštenje je objavljeno u istoimеном Zborniku radova u izdanju Muzeja AVNOJ-a i Pounja 1967. str. 83.

Srpska državna straža, formirana u odrede gradske, poljske i granične straže — 18.000 vojnika; Srpski dobrovoljački korpus jačine 4 bataljona sa izvjesnim brojem još nerasformiranih legalizovanih četničkih odreda Draže Mihailovića i preostalim odredima Koste Pećanca, i na kraju bugarski 1. okupacioni¹⁸⁾ korpus. Komandno područje (okrnjena uža Srbija i Banat) obuhvatalo je površinu od 59.500 km² sa 4,500.000 stanovnika.¹⁹⁾

2. Njemački vojnoupravni komandant u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pod nazivom opunomoćeni general u NDH (Bevollmächtigter General in Kroatien) — general pješadije dr Edmund fon Glez-Horstenau — sa štabom u Zagrebu. Njegova operativno taktička nadležnost naknadno je svedena na područje sjeverno od Save. Do 19. januara 1943. kao teritorijalnom komandantu bile su mu potčinjene sve njemačke jedinice u NDH, čiju ukupnu snagu u to vrijeme S. Odić cijeni na 75.000.^{19a)} Pored malobrojnih jedinica organskog sastava (nekoliko landesšicen bataljona i naknadno formirani Vojnoprivredni bataljon »Hrvatska«) bili su mu potčinjeni: Dojče manšaft jačine 6 bataljona; jedinice njemačkog štaba za osiguranje željeznica u Hrvatskoj, i novodoveđene rezervne jedinice 17. vojnog okruga od kojih je, uz dovođene novih formacija do ljeta 1943. formiran 69. rezervni armijski korpus. Komandno područje (njemačka okupaciona zona u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj) imalo je površinu od 57.000 km² sa 4,300.000 stanovnika i od 19. januara gotovo simetrično podijeljeno sa komandantom njemačkih trupa u NDH. Po okončanju operacije »Švarc« (Schwarz) — 23. juna 1943. godine njemački opunomoćeni general oslobođen je neposredne operativno-taktičke nadležnosti²⁰⁾ u čemu ga je uskoro zamijenio Štab 69. rezervnog armijskog korpusa za naročitu upotrebu potčinjen komandantu njemačkih trupa u NDH.²¹⁾

3. Komandant njemačkih trupa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien) — general pješadije Rudolf Liters, sa štabom u Slavanskom Brodu, a potom u Sisku, Banja Luci i Sarajevu. Pored jedinica organskog sastava: 7. SS brdske lovačke dobrovoljačke divizije »Princ Eugen«, 714, 717, 718. i 369. pješadijske divizije u operativno-taktičkom pogledu bila mu je potčinjena u toku operacije »Vajs-I« (Weiss-I) jedna borbena grupa

¹⁸⁾ Termin je, po mom mišljenju, iz dva razloga neadekvatan. Prvo, to je neadekvatan prevod njemačkih termina »Besatzungskorps« i »Besatzungstrupps« koji u prvom redu znače posadni korpus, posadne trupe. Iz suštine zadatka korpusa koje mu je svojim smjernicama postavio komandant Jugoistoka upravo to i proizilazi, pošto korpus na svojoj teritoriji ne vrši okupaciju, koja i nije bugarska nego njemačka, nego zaposjeda određene garnizone i naročito objekte na željezničkim prugama u cilju osiguranja. Drugo, upotrebom u nazivu 1. korpusa ovakvog termina zamagljuje se uloga druge, skupnije, bugarske okupacione jedinice, naime, bugarske 5. armije koja stvarno vrši bugarsku okupaciju na znatno većoj teritoriji Makedonije i jugoistočnih dještava Srbije. Vidi, Smjernice komandanta Jugoistoka za upotrebu bugarskih jedinica u okupiranoj Srbiji, AVII, NA, Mikroteka, T—77, R—884/5. 633891—93. Detaljan sastav ovog Korpusa na početku 1943. godine vidi u navedenom članku S. Odića str. 89—94.

¹⁹⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—78, R—344/6301580—82.

^{19a)} S. Odić, n. d. str. 84.

²⁰⁾ W. Hubatsch, KTB, Band III, s. 684.

²¹⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—78, R—344/6301575—77.

187. rezervne brdske divizije 17. vojnog okruga, a u toku operacije »Švarc« 1. brdska iz rezerve Grupe armija »E«, glavna 104. lovačke divizije i dva puka bugarskog 1. posadnog korpusa iz Srbije, te jedan kombinovani puk »Brandenburg«. Komandno područje obuhvatalo je gotovo isključivo Bosnu do demarkacione linije.²²⁾

4. Zamjenik komandanta njemačkog 18. vojnog okruga — SS-general Ervin Rezener, ujedno komandant SS-nadodsječka »Alpenland« (SS-Oberabschnitt »Alpenland«); Komandno područje obuhvatalo je okupirano područje Koruške, Gorenjsku i Štajersku sa površinom od 10.261 km² sa 798.700 stanovnika.

Borba protiv jedinica NOV i POJ na ovom području bila je, dakle, u rukama njemačke policije koja se sastojala od policijskih pukova (»Alpenland«, 14. i 19. žandarmerijskog), osam žandarmerijskih kapetanija potčinjenih komandantima žandarmerije Gorenjske i Štajerske, te jedinica i ustanovama policije i službe bezbjednosti, s tim što su i lokalne granične jedinice — dijelovi 438. divizije za naročitu upotrebu sa štabom u Celovcu, te rezervna vojska i školske jedinice jačine 3 puka iz sastava, u ovoj godini formirane 188. rezervne brdske divizije angažovane u akcijama protiv NOV i POJ. Pored toga, Rezeneru su stajale na raspolaganju formalno samostalne oružane formacije »Vermanshaft« (Wehrmannschaft) Štajerskog domovinskog (Steirische Heimatbund) i Gorenjskog narodnog saveza (Kärntner Volksbund). S obzirom na to da je Rezener bio u svakom slučaju pretpostavljeni, ovdje je postojalo jedinstvo komande. Ono je donekle narušavano samo činjenicom što je policija potretka (javne bezbjednosti) u Štajerskoj bila samo indirektno potčinjena Rezeneru.

5. Operativno-taktička potčinjenost za vođenje rata u vazduhu i na moru takođe je donekle izmijenjena, ali, ovdje nije od šireg interesa. Treba samo naglasiti da je čitavo njemačko okupaciono područje u Jugoslaviji spadalo u cjelini u pogledu protivvazdušne odbrane teritorije i aerodromske službe u nadležnost 17. vazduhoplovne oblasne komande (Luftgaukommando XVII) sa sjedištem u Beču,^{22a)} pa su se sva pitanja sadještva morala rješavati preko Komande njemačkog vazduhoplovstva (Oberkommando der Luftwaffe) u Berlinu,²³⁾ dok je mornarica na teritoriji Jugoslavije za obezbjeđenje plovidbe Dunavom imala samo nekoliko brodova dunavske flotile (Donauflotte)^{23a)} i snabdjevačku bazu u Beogradu.

Avijacija za podršku kopnene vojske promjenljivog sastava i jačine nekoliko avio-grupa Komande njemačke avijacije u Srbiji i Hrvatskoj (Flügerführer Serbien-Kroatien) stajala je u početku zajedno sa avija-

²²⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV—T—78, R—344/5301578—79.

^{22a)} Infrastruktura njemačkog vazduhoplovstva (Bodenorganisation) obuhvatala je u to vrijeme aerodrome Brežica, Zagreba, Banja Luke, Sarajeva, Zemuna, Pančeva, Niša, Kraljeva i Skoplja, sa potrebnim aerodromskim službama, jedinicama obezbjeđenja, bazama za snabdjevanje i radionicama za opravke letilica; djelimično razvijenu službu javljanja i obavještanja, dok je protivvazdušna odbrana teritorije bila tek u početnoj fazi organizacije.

²³⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—78, R—334/6301566—70.

^{23a)} Brodovi »Germot«, »Tronje«, »Alzey«, »Alexandra«. Povremenu ispomocu vršila je mađarska dunavska flotila. Težište obezbjeđenja ležalo je na njemačkoj policijskoj flotili za zaštitu voda Srbije. AVII, NA, Mikroteka, T—501, R—248/509.

cijom NDH pod komandom komandanta avijacije »Vajs«, potčinjenog komandantu njemačkih trupa u Hrvatskoj.²⁴⁾ Po završetku ciklusa operacija »Vajs« u drugoj polovini marta, njemačka avijacija u Srbiji i Hrvatskoj podijeljena je na dvije komande, ali je u toku operacije »Švarc« ponovo angažovana pod Literšovom komandom izvršivši 1.484 aviopleta.²⁵⁾ Pored toga, u Zagrebu i Zemunu nalazile su se pilotske škole, a u Beogradu vazduhoplovno učilište veze.

6. Na prikupljanju podataka o narodnooslobodilačkom pokretu i njegovim snagama, kao bitnom elementu komandovanja angažovan je glomazan aparat sve tri njemačke obavještajne službe, koje su se uz to koristile rezultatima obavještajnih organa kolaboracionističkih formacija, kao i rezultatima obavještajnih službi, u okupaciji Jugoslavije angažovanih saveznika.

Obavještajnom i kontraobavještajnom službom na Balkanu rukovodilo je Obavještajno odjeljenje Komande Jugoistoka. Njegov kontraobavještajni odsjek vršio je obradu svih kontraobavještajnih pitanja i sve kontraobavještajne ustanove dostavljale su mu obavještenja neposredno bez obzira na potčinjenost.

Pored redovne, trupne vojnoobavještajne službe (Ajns C — Eins-C)^{25a)} unutar koje je kontraobavještajna služba (Abwehr) predstavljala sektor rada, tajne vojne policije (Geheime Feldpolizei)^{25b)} cenzure i specijalne jedinice za tehničko izviđanje sredstvima veze (jedan vod 4. samostalnog radio-izviđačkog odreda njemačke Vrhovne komande smješten u Beogradu, na Dedinju); postojala je mreža teritorijalnih ustanova kontraobavještajne službe. Centralna ustanova (Abwehrstelle, ASt) — Solun bila je pretpostavljena odgovarajućim ustanovama u Beogradu i Zagrebu, dok je obrada NOP-a u Sloveniji spadala u nadležnost ASt-a Beč i njemu potčinjenim ustanovama u Gracu i Celovcu.

ASt Beograd imao je ispostave u: Boru, Čačku, Donjem i Gornjem Milanovcu, Koviljači, Kragujevcu, Kosovskoj Mitrovici, Kruševcu, Leskovcu, Loznici, Ljuboviji, Negotinu, Nišu, Novom Pazaru, Pančevu, Podujevu, Požarevcu, Raškoj, Sjenici, Smederevu, Šapcu, Užicu (Titovo Užice), Valjevu, Vršcu, Zaječaru, Petrogradu (Zrenjaninu) i van svoje teritorije u Debru, Prizrenu, Tetovu, Kumanovu i Oršavi.²⁶⁾

Ispostave (Aussenstelle) ASt-a Zagreb bile su u Banja Luci, Sl. Brodu, Jajcu i Sunji, dok su one u Sarajevu i Zemunu bile nešto jače posjednute i nosile drugačiji naziv (Nebenstelle) sa istim značenjem,²⁷⁾ na nje-

²⁴⁾ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut, Beograd (Zbornik...), tom IV, knjiga 9, dokument 213—216; AVII, NA, Mikrotoka, T—78, R—344/6301578—79.

²⁵⁾ Zbornik..., tom IV, knj. 9, dok. 213; knj. 11, dok. 290; W. Hubatsch, KTB, Band III, s. 695.

^{25a)} Raspolagala je odgovarajućim odjeljenjima u štabovima korpusa i višim odsjecima u divizijama, pukovima i svim okupacionim ustanovama, te izviđačkim bataljonima u korpusima i divizijama, četama u pukovima i vodovima po bataljonima.

^{25b)} Grupe tajne vojne policije (Geheime Feldpolizei — GFP), 20. u Beogradu i 9. u Zagrebu. Pod kontrolom ove policije nalazile su se jedinice patrolne službe za nadzor putničkog saobraćaja na magistralnim prugama i čete za prikupljanje i kontrolu vojnika na odsustvu.

²⁶⁾ S. Odić, n. d. str. 98.

²⁷⁾ AVII, NA, k. 32A, br. reg. 26/I.

mačkom okupacionom području u NDH i u Karlovcu, Drnišu, Crikvenici, Bos. Petrovcu, Mostaru i Podgorici (Titograd), na talijanskom okupacionom području u Jugoslaviji.²⁸⁾ Svaka od ovih ispostava raspolagala je širom mrežom obavještajnih punktova (Meldekopf) raspoređenih po manjim mjestima. Tako su, na primjer, u to vrijeme postojali Abverovi obavještajni punktovi u: Tuzli, Višegradu, Livnu i Dubrovniku, a Nest u Sarajevu imao je u gradu i dva gradska biroa (Stadtbüro).

Uz ova dva stacionirana obavještajna centra Abver je u Jugoslaviji tada imao i 187. operativni izviđački centar (Frontleitstelle — 187) u Beogradu sa nekoliko izviđačkih trupova (Frontaufklärungstrupp — FAT) i po jednom četom 804. puka »Brandenburg« u Srbiji i NDH za izvršenje specijalnih obavještajnih, izviđačkih i diverzantskih zadataka. Neposredno pred početak bitke na Sutjesci u Jugoslaviju su došla dva bataljona divizije »Brandenburg« sa štabom njenog 4. odnosno 804. puka.²⁹⁾

7. Sadjejestvo i komandovanje savezničkim i kolaboracionističkim formacijama vršeno je preko mreže štabova i oficira za vezu. U kolaboracionističkim jedinicama ovi štabovi imali su ulogu inspektora koji su stvarno komandovali tim jedinicama, a oficiri za vezu spuštani su i do nižih taktičkih jedinica. Štabovi za vezu sa talijanskim jedinicama sada su prvi put formirani kao stalni organi pri čemu se imalo u vidu usredsređivanje cjelokupnog komandovanja na Balkanu u rukama komandanta Grupe armija »E«.³⁰⁾

Sa 18. vojnim okrugom (Wehrkreis), odnosno njemačkim komandantom SS-a i policije u Sloveniji nije uspostavljen kontakt preko oficira za vezu, ali je predviđena periodična izmjena obavještajnih izvještaja.

Sigurnost komandovanja, uprkos složenosti njegovog sistema, velikom broju paralelnih nadležnosti i veličini prostora koji je trebalo obezbjeđivati, ostvarivana je angažovanjem velikog broja jedinica veze, pokretnih i stacioniranih vodova, četa, bataljona i odreda, koristeći se uz to redovnim poštanskim saobraćajem u kome je bilo zaposleno oko 10.000 službenika.

Uprkos znatnim tehničkim mogućnostima (jedinice veze okupacionih trupa su bile opremljene i teleprinterima) potrebe komandovanja i izvještavanja ipak nisu mogle biti potpuno zadovoljene. Mnoge jedinice su bile u razvoju, pa je bilo potrebno dosta vremena za uvježbavanje po-

²⁸⁾ M. Miškov, Neprijateljske obavještajno-bezbednosne pripreme i praćenje operacija (»Vajsk« i »Svarc«, saopštenje na Naučnom skupu »Neretva — Sutjeska 1943«, održanom u Sarajevu 27. 6—2. 7. 1968. godine.

²⁹⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV—T—501, R—251/009.

³⁰⁾ Za vezu sa talijanskim jedinicama na teritoriji Jugoslavije obrazovani su: — Njemački štab za vezu pri talijanskoj 2. armiji u Sušaku i potčinjen njemačkom opunomoćenom generalu u NDH;

— Njemački štab za vezu pri talijanskoj 9. armiji u Tirani, istovremeno i Štab za vezu sa talijanskim 4. armijskim korpusom (Komandom trupa Crne Gore).

Od ranije su postojali Njemački štab za vezu pri bugarskom 1. okupacionom korpusu, sa mrežom oficira za vezu; Njemački inspektorat pri Ruskom zaštitnom korpusu; Njemački štab za vezu pri Srpskom dobrovoljačkom korpusu; Njemačka inspekcija pri Glavnom stožeru domobranstva sa štabovima za vezu i njemačkim nastavnim bataljonima pri brdskim i lovačkim brigadama.

sada raznih centrala, jer je još uvijek nepotpuno automatizovana tehnika zahtijevala visok stepen uvježbanosti i rutine.

Visok stepen centralizacije, koji se ogleda u činjenici da je Vrhovnu komandu, u kojoj je najčešće odlučivao lično Hitler u svojstvu vrhovnog komandanta oružanih snaga, trebalo izvještavati i o beznačajnim detaljima, onemogućavao je brzo reagovanje u vrlo promjenljivoj situaciji kakva je bila na jugoslovenskom ratištu uopšte, a posebno u prvoj polovini 1943. godine. Upotreba snaga jačine puka zahtijevala je saglasnost komandanta Jugoistoka, a divizije Vrhovne komande oružanih snaga, što je često za planiranje i dobijanje saglasnosti nadležnog komandanta odnosilo toliko vremena da je planirana akcija izvođena uprazno ili u najmanju ruku u izmijenjenoj situaciji. Ovo se, međutim, ne odnosi na komandovanje u toku jedne već započete operacije.

Izmjene u okupacionoj upravi i stanje civilnog okupacionog aparata na početku 1943. godine

Izmjene u civilnom okupacionom aparatu i okupacionoj politici na početku 1943. godine takođe su rezultat za Njemačku nepovoljnog razvoja situacije u Jugoslaviji u drugoj polovini 1942. godine. Njemački neuspjesi u velikim ofanzivnim operacijama u prvoj polovini 1943. godine i strah od savezničkog iskrcavanja na Balkanu doprinijeli su da one budu radikalnije nego što su zamišljene u planovima razrađenim krajem 1942. godine. Totalna mobilizacija stanovništva u Rajhu takođe je doprinijela radikalizaciji mjera preduzimanih u okupiranim zemljama.³¹⁾

Opšta atmosfera nepovjerenja u neposrednoj Hitlerovoj okolini doprinijela je da te izmjene, pored naroda okupiranih područja, vrlo oštro pogode i njegove lojalne saradnike. Tako su preduzete mjere ne samo za razoružanje dijela četnika Draže Mihailovića nego isto tako za ograničenje »suvereniteta« Pavelićeve NDH, a umjesto planiranog proširenja, izvršeno je dalje ograničenje »autonomije« Nedićeve Srbije. Nepovoljna situacija na Balkanu i posebno situacija u Jugoslaviji, koja je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bila »dalje nego ikad od stabilizacije«³²⁾, a u Srbiji »potištena i iščekujuća«³³⁾ i izostajanje očekivanog rezultata prve faze ciklusa operacija »Vajs«³⁴⁾ natjerala je njemačko vrhovno komandovanje na preduzimanje novih mjera u cilju ubrzanja predviđenih programa i na dalje izmjene u sistemu okupacije, od kojih su neke već bile u toku, kao: reorganizacija domobranstva i dalje formiranje legionarskih divizija, te formiranje jedne SS legionarske divizije,^{34a)} preformira-

³¹⁾ Mobilizacija je obuhvatala muško stanovništvo od 16—65 godina, a žene od 17—45. Dekret o tome izdao je Hitler 28. 1. 1943. Šasen, Istorija drugog svjetskog rata, Vojno delo, Beograd 1955, str. 269.

³²⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—71, R—6/448760—67.

³³⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—501, R—249/27—31.

³⁴⁾ W. Hubatsch, KTB, Band III, str. 168.

^{34a)} U svom »privatno-službenom« pismu pukovniku Šuhardtu (Schuhardt) na službi u Generalštabu komande kopnene vojske, od 26. maja 1943. godine, general Glez—Horstenau o tome, između ostalog, kaže: »Poslije proširenja nadležnosti njemačkog opunomoćenog generala u NDH, Vrhovna komanda oružanih snaga je na Božić 1942. godine veoma precizno propisala odbrambeni program. (Misli se na

nje njemačkih pozadinskih divizija u lovačke za što je Komanda kopnene vojske dala novih 30.000 vojnika i odgovarajući broj podoficira i oficira; proširenje okupacionog područja na račun Italije i proširenje vojniše prostorijske na čitavu njemačku okupacionu zonu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U martu 1943. godine Hitler je suspendovao od strane njemačke Vrhovne komande već odobreni zakon o opštinskoj samoupravi u Srbiji, dok je i sama Vrhovna komanda projektovani državni ustav Srbije ocijenila kao preuranjen. Sa stanovišta okupacionog statusa zahvaćenih teritorija ipak je najznačajnije i sa najdalekosežnijim posljedicama uvođenje njemačke policije u NDH i jačanje njenih ingerencija u vođenju oružane borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Dalje izmjene u okupacionoj upravi sastojale su se u jačanju aparata svih njemačkih, u Jugoslaviji angažovanih, ustanova.

Stanje tog aparata na početku 1943. godine, različito po stepenu angažovanja u pojedinim dijelovima njemačkog okupacionog područja, najlakše ćemo sagledati ako ga grupišemo prema odgovarajućim vladinim resorima, čije je ispostave predstavljao ili kojima je prvenstveno bio

program reorganizacije oružanih snaga NDH i pojačano uključivanje obveznika u oružane snage Trećeg Rajha — primj. MK). Otada su po novoj formaciji obrazovane, prije svega dvije legionarske divizije od ljudstva obučenog u Delershajmu (Döllersheim), čiji su vojnici Hrvati pod komandom gotovo isključivo njemačkih oficira, i koje čine sastavni dio njemačkih oružanih snaga. Tristo šezdeset deveta pješadijska divizija se, već u borbama vođenim na samom početku godine u Bosni, pokazala da kao cjelina ne može u potpunosti izdržati ispit. Tristo sedamdeset treća divizija tek što je ubačena na teritoriju sjeverozapadno od Mostara. Od dalje predviđene 4 lovačke brigade (ranije je bilo formirano 5 brdskih brigada od po 4 bataljona ali nisu bile ni naoružane ni opremljene u sada namjeravanom smislu (primj. MK), svaka jačine od po 6 bataljona, koje treba da budu čisto hrvatske jedinice, ali njemački naoružane i opremljene, te formirane u jačem naslonu na njemačke jedinice (što je praktično značilo da brigada bude potčinjena jednoj njemačkoj diviziji, da ima jedan njemački nastavni bataljon i njemački štab za vezu, koji bi u praksi rukovodio brigadom — primj. MK), dvije su već popunjene sa oko 90%, a počelo se i sa formiranjem druge dvije. Od onih koje smo prve pomenuli jedna je učestvovala u borbi, pri čemu je u stvari već doživjela dvije panike. Na isti način treba da se, uz njemačku pomoć, formiraju 4 brdske brigade — svaka po 6 bataljona (uglavnom od ranije postojećih pet — primj. MK). Od prije četiri nedjelje se, osim toga, radi na formiranju jedne dobrovoljačke SS divizije. Ona je prvobitno trebalo da se sastoji poglavito od Muslimana, sada u njoj ima i katolika Hrvata. Njena jačina treba da bude oko 30.000 ljudi. (Uprkos proširenju mobilizacije Muslimana i na Sandžak, te uključivanju jednog bataljona Albanaca iz rejona Kos. Mitrovice — taj broj nije, računajući i pomenuti procenat Hrvata i njemačko kadrovske i specijalističke jezgre od oko 5.000 sa tumačima — Folksdojčerima, nikada dostignut — primj. MK)... Jedna specijalna brigada za osiguranje željeznice, sastavljena od 3 njemačka teritorijalna bataljona i 12.000 Hrvata, služi za zaštitu najvažnijih saobraćajnih linija... Veoma napregnuto stanje mobilisanja rezervnog sastava neće tako lako omogućiti da se ostvari formiranje 3 legionarske divizije, kao i da se formira i 6 teritorijalnih brigada (za osiguranje), koje su planirane pored svih nabrojanih snaga... Protivničku propagandu, koja je odmah započela protiv vrbovanja za SS-jedinice (pored 13. SS divizije radilo se i o formiranju SS-policije o kojoj će kasnije biti riječi — primj. MK), mogla su da savladaju samo materijalna zamamljivanja (izjednačenje u platama i snabdijevanje u Rajhu). Prijavilo se njih dosta, ali kada je trebalo da dođe do stupanja u jedinice, onda se pojavilo samo malo njih. Koštalo je mnogo truda da se vrbovanjem za popunu na dobrovoljnoj osnovi ispuni barem jedan veći dio želja SS-jedinica...«

AVII, NA, Mikrotoka, T—501, R—264/518—530.

odgovoran za svoju djelatnost. To se na žalost u svim slučajevima neće moći jasno razgraničiti s obzirom na izukrštanost kompetencija koja je vladala u administraciji Trećeg Rajha.

Organi Ministarstva unutrašnjih poslova

Totalitarnost i firer-princip su osnovne karakteristike nacističkog sistema vlasti, u kome kičmu sistema u manjoj mjeri čine ti fireri nego državna tajna politička policija (Geheime Staatspolizei) infiltrirana u sve organe državnog aparata i sve pore društvenog i privrednog života, obezbjeđujući na taj način bezuslovnu vlast vrhovnom fireru.³⁵⁾ S obzirom na to u ovom radu ograničićemo se na dvije vrste organa ovog Ministarstva: civilnu upravu u dijelovima okupirane Slovenije pripremanim za aneksiju Trećem Rajhu i operativne grupe policije i službe bezbjednosti koje su djelstvovale u tijesnoj sprezi sa organima SS-a i za izvršavanje borbenih i egzekutivnih zadataka koristile se aparatom i jedinicama policije pokreta.

1) Za koordinaciju i opšte rukovođenje »civilnom upravom« organizovanom na dijelu slovenačke teritorije u Ministarstvu unutrašnjih poslova Trećeg Rajha postojao je poseban referat (Zentralstelle im Reichsministerium des Innern für die besetzten Südostgebiete). Za neposredan nadzor nad provođenjem uprave u Mariboru, odnosno Bledu, Ministarstvo je imalo delegirane posebne savjetnike. Inače, okupacionu upravu u svim dijelovima, koji su svojevremeno još 1941. godine bili predviđeni za priključenje Trećem Rajhu vršili su gaulajteri NSDAP susjednih austrijskih pokrajina Štajerske i Koruške, koji su istovremeno vršili funkciju namjesnika (Reichsstatthalter) odgovarajućih pokrajina u svojstvu šefova civilne uprave u okupiranim krajevima južne Koruške i Kranjske, odnosno donje Štajerske. S obzirom na činjenicu da je, i u 1941. godini više puta odlagana aneksija ovih krajeva, početkom 1942. godine na duže vrijeme skinuta s dnevnog reda, ovdje se ustalio prelazni okupacioni režim unutar koga su važile mnoge odredbe njemačkog zakonodavstva, ali sa znatnim ograničenjima pozitivnih zakonskih odredaba.

Ustanovama šefa civilne uprave u Mariboru za Štajersku (Chef der Zivilverwaltung in Untersteiermark) i na Bledu za Gorenjsku (Chef der Zivilverwaltung in Oberkrain) rukovodili su njihovi zastupnici, dok su se oni sami nalazili u sjedištima svojih pokrajina u Gracu, odnosno Celovcu. Već u 1942. godini četiri koruške opštine Meža, Prevalje, Črna i Guštanj bile su priključene srezu Velikovec (Völkermarkt), a peta — Dravograd — srezu Wolfsberg (Wolfsberg) i na taj način izdvojene iz opšte nadležnosti njemačkih okupacionih ustanova u Gorenjskoj.³⁶⁾

³⁵⁾ U uvodu Uredbe o objedinjavanju svih policijskih službi u Trećem Rajhu od 17. juna 1934. godine, između ostalog, stoji da je zadatak policije »da izvršava volju jednog poglavara« i »Da bi postigla taj cilj, policija treba da bude svemoćna«. Citirano prema Ž. Delariu, *Historija Gestapoa, Epoha*, Zagreb 1966. str. 198.

³⁶⁾ Verordnung über die Führung der Verwaltung in Uterdrauburg und Miesstal, von 9. 1. 1942. Der Chef der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärnten und Krain, AVII, NA, k, 51, br. reg. 1/1.

U ovo vrijeme u Lorenjskoj su kao niži organi civilne uprave djelovala tri okružna načelstva (Landrat)³⁷⁾ u Radovljici, Kranju i Kamniku, a u Štajerskoj šest: Mariboru (Maribor — grad i Maribor — sela), Celju, Ptuju, Ljutomeru, Brežicama i Trbovlju, te oko 290 opštinskih uprava³⁸⁾ (Gemeindeamt) na čijem čelu su se nalazili načelnici. U aparatu civilne uprave u ove dvije okupirane pokrajine u prvoj polovini 1943. godine nije bilo bitnih promjena.

2) Inspektorati policije i službe bezbjednosti Trećeg Rajha (Einsatzgruppe der Sicheheitspolizei und der Sicheheitsdienst — EG Sipo u SD) kao organi Glavne uprave bezbjednosti Trećeg Rajha (Reichssicherheitshauptamt — RSHA) obavljale su poslove iz njene nadležnosti u pojedinim okupiranim zemljama Evrope. Zavisno od veličine zemlje, tih grupa je moglo biti i više, ali je u svakom slučaju jedna grupa obuhvatala najmanje jednu veću cjelovitu administrativnu ili nacionalnu jedinicu. Po nadležnosti i rangu one su odgovarale inspektoratima policije i službe bezbjednosti u Rajhu i brojale su do 2.000 službenika, policajaca i SS-vojnika. Organizaciona struktura je slična Glavnoj upravi bezbjednosti, a njeno jezgro predstavljao je IV odsjek — Gestapo.

Do prve polovine 1943. godine u Jugoslaviji su bile dvije grupe. Jedna, koja je još 1941. godine došla u zemlju pod imenom EG Sipo u SD »Jugoslawien« i u ovo vrijeme (prva polovina 1943. godine) obuhvatala je samo Srbiju. Njeno sjedište bilo je u Beogradu, a na njenom čelu nalazio se SS-pukovnik dr Emanuel Šefer (Emanuel Schäfer). Pored 12 ispostava u Srbiji,³⁹⁾ grupa je imala jedan operativni odred u Sarajevu (Einsatzkommando Heinrich) koji je upotrebljavao i naziv: »Ispostava Sarajevo komandanta Sipo i SD Beograd«. (Aussenstelle Sarajevo des Befehlshabers Sipo und SD Belgrad) sa vrlo razgranatom agenturom. Zbog sukoba nadležnosti i upornog insistiranja na nepotčinjavanju policijskom atašeu u Zagrebu šef ove ispostave SS-major Hajnrih (Heinrich) početkom 1943. godine je povučen iz Sarajeva i ustanova potčinjena policijskom atašeu Helmu; (postojao je i po jedan specijalni odred (Sonderkommando) pri štabu komandanta njemačkih trupa u NDH i upravi koncentracionih logora Banjica i Sajmište u Beogradu. Uz to bila je neposredni naredbodavac Specijalnoj policiji Nedićeve vlade Srbije.

Policija poretka (Ordnungspolizei) čija je komanda za Srbiju formirana u januaru 1942. godine i koja se sredinom godine počela teritorijalizovati još je bila u fazi reorganizacije, koja je po okončanju u prvim mjesecima 1943. godine imala četiri policijske oblasti (Polizeigebiet) sa sjedištima komandi u Nišu (I), Beogradu (II), Kraljevu (III) i Šapcu (IV), koje se u početku nisu poklapale sa teritorijama odgovarajućih oblasnih vojnoupravnih komandi. U svakom od 14 okruga nalazilo se sjedište policijske komande (Polizeikreistelle) s tim što je ona u Petrogradu (sada Zrenjanin) bila samostalna. Pokretnu rezervu komandanta

³⁷⁾ Sama administrativna jedinica nosila je naziv Landkreis. AVII, NA, k. 51, br. reg. 1/1, 242.

³⁸⁾ Od toga 207 u Štajerskoj, 77 u Gorenjskoj i 5 u Koruškoj. AVII, NA, k. 51, br. reg. 1/1, str. 197—198.

³⁹⁾ S. Odić, Podaci o njemačkim i kvistlinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942. g. u Zborniku radova naučnog skupa, Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 4—6. X 1966. str. 95.

policije poretka predstavljao je 5. SS-policijski motorizovani puk. Na Dunavu i Savi bila je policijska flotila za zaštitu voda Srbije (Wasserschutzpolizeiflotte Serbien), a kao posada žandarmerijskih stanica postepeno je uvođena umjesto srpske državne straže ili paralelno sa njom pomoćna policija (Hilfspolizei) od koje je na početku godine bilo formirano samo 3 bataljona.

Druga grupa policije i službe bezbjednosti nastupala je pod otvorenijim nazivom komandant policije i službe bezbjednosti, Bled (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und der Sicherheitsdienst Veldes), koju dužnost je vršio inspektor policije i službe bezbjednosti nadodsječka »Alpenland« sa sjedištem u Zalcburgu i povremeno na Bledu.

Za Gorenjsku, odnosno Štajersku organima bezbjednosti rukovodili su odgovarajući komandanti policije i službe bezbjednosti (Kommandeur der Sicherheitspolizei und der Sicherheitsdienst in Oberkrain, odnosno, in Untersteiermark). Prvi je imao štab na Bledu, a drugi u Mariboru. Po srezovima oni su imali ispostave (Aussenstelle i Nebenstelle), a u opštinama uporišta. Njima je, takođe, bila potčinjena carinsko-granična služba, sa nekoliko odsjeka, pododsjeka i graničnih prelaza duž talijansko-njemačke i njemačko-mađarske demokracione linije, te »granične« prema NDH.

Komandant policije poretka (Kommandeur der Ordnungspolizei) u Gorenjskoj imao je sjedište u Kranju i preko okružnih žandarmerijskih kapetanija komandovao je žandarmerijom, jedinicama policije poretka i jedinicama vermanšafta. Bio je potčinjen šefu civilne uprave u Gorenjskoj i komandantu SS i policije u 18. vojnom okrugu, odnosno nadodsjeku »Alpenland«, ali znatno više pod uticajem ovog drugog.

Komandant policije poretka u Štajerskoj imao je sjedište u Mariboru i kao njegov kolega iz Kranja preko okružnih žandarmerijskih kapetanija komandovao jedinicama policije poretka i vermanšafta, ali je od njega u odnosu na komandanta SS i policije u 18. vojnom okrugu bio znatno nezavisniji što je zavisilo od znatno većeg prestiža gaulajtera Štajerske Iberajtera, koji nije trpio miješanje u njegove kompetencije.

Operativni odred policije i službe bezbjednosti (Einstzkommando Sipo u. SD) u Zagrebu, na čelu sa SS-potpukovnikom Bajsnerom (Beissner), koji je prvobitno bio potčinjen Operativnoj grupi policije i službe bezbjednosti u Beogradu, u toku prethodne godine bio je osamostaljen i vezan za odgovarajući inspektorat u Beču.

Nezavisno od njega u NDH je u sastavu Njemačkog poslanstva djelovao policijski ataše (Hans Helm) sa svojim opunomoćenikom u Sarajevu (u sastavu konzulata). Međutim, policije poretka u Hrvatskoj i Bosni ni jedinica ni ustanova u ovo vrijeme još nije bilo.

Organi Ministarstva inostranih poslova

S obzirom na status teritorije na kojoj su bili angažovani i obim njemačkih vojnih i privrednih interesa početkom 1943. godine u Jugoslaviji angažovani organi MIP imali su različit stepen ovlašćenja u pogledu vršenja okupacione vlasti, uprkos činjenici da to u normalnim okolnostima nikako ne spada u poslove diplomatskih predstavništava.

Zapravo, samo oni konzulati koji su se nalazili na teritoriji »anektiranoj« Italiji (Ljubljana, Split, Prizren) ograničavali su se na uobičajenu diplomatsku zaštitu njemačkih interesa i obavještajnu službu.

— Generalni konzulat u Skoplju, vezan za Njemačko poslanstvo u Sofiji i konzulat u Novom Sadu za, Mađarskoj »anektiranu«, Bačku obezbjeđivali su Bečkim ugovorima nametnute obaveze Bugarskoj i Mađarskoj o isporuci Trećem Rajhu ruda iz Makedonije i žitarica iz Bačke i Baranje.⁴⁰⁾

— S obzirom na to da je fašističkoj Italiji još uvijek formalno priznavano pravo političkog uobličavanja Nezavisne Države Hrvatske, dvogodišnja borba za preotimanje talijanskih pozicija u njoj počela se privoditi kraju. Kako su se množili znaci slabljenja ovog njemačkog saveznika u okviru priprema planova »Konstantin«⁴¹⁾ i »Alarich«⁴²⁾ jačala su i njemačka nastojanja za puno istiskivanje Italije iz NDH. U prvoj polovini 1943. godine naročito su došla do izražaja nastojanja Trećeg Rajha da Italiju istisne iz Bosne i Hercegovine, što joj je gotovo u cjelini i pošlo za rukom.

Težište tih nastojanja bilo je koncentrisano u Njemačkom poslanstvu u Zagrebu, u koje su formalno uključivane ostale okupacione ustanove u NDH i koje se već bilo razvilo u jednu od glomaznijih njemačkih okupacionih ustanova u Jugoslaviji, vršeći nadzor nad vladom NDH uglavnom posredstvom poglavnika, ali i direktno posredstvom pojedinih ministarstava vlade za čiji svaki resor u Poslanstvu je postojao poseban referat, odnosno ataše. Njemački poslanik Zigfrid Kaše (Siegfried Kasche) za koga se u publicističkoj literaturi, a ponekad i u istoriografiji tvrdi da je bio veći ustaša i od samih njih i često štitio interese NDH na račun Trećeg Rajha, u stvari je izvršavao direktno Hitlerovo naređenje »održati NDH nezavisnom pod svaku cijenu«, što je stvarno značilo spriječiti Italiju da ostvari Bečkim i Rimskim ugovorima formalno joj priznati puni politički i privredni uticaj.

Pored tri konzulata (u Zagrebu, Sarajevu i Dubrovniku),⁴³⁾ za Poslanstvo su bili vezani ili u njegove organe ugrađeni opunomoćenici raznih drugih (nediplomatskih) ministarstava Trećeg Rajha, kao Njemački institut, opunomoćenik rajhslajtera Rozemberga i dr.

Proglašenjem njemačke okupacione zone u NDH južno od Save, tj. Bosne vojišnom prostorijom januara 1943. godine i u to vrijeme nametnutim ugovorima o preuzimanju domobranstva na njemačko snabdijevanje,⁴⁴⁾ koji su podrazumijevali izvjesno odlaganje plaćanja okupacionih troškova za izdržavanje njemačkih jedinica u NDH, Poslanstvo je posebno proširenjem njemačke okupacione zone na čitavu Bosnu i bok-

⁴⁰⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—77, R—1294/153.

⁴¹⁾ Plan o objedinjavanju komandovanja na Balkanu u slučaju neposredne opasnosti iskrcavanja saveznika na Balkanu, pri čemu se podrazumijevalo stavljanje svih oružanih formacija sila Trojnog pakta pod njemačku komandu.

⁴²⁾ Prvobitni naziv plana za dještva u slučaju ispadanja Italije iz rata.

⁴³⁾ U toku 1942. godine ukinuti su konzulati u Bjelovaru i Vinkovcima. AVII, ANDH, k. 77, br. reg. 13/3.

⁴⁴⁾ S kraja decembra 1942. godine i od 19. 1. 1943. godine. AVII, NA, Mikroteka, T—77, R. 788/5517478—86.

sitne rudnike oko Mostara do marta 43.^{44a}) a zatim i vojišne prostorije i na teritoriju NDH sjeverno od Save, jačalo svoje ingerencije kako na račun Italije, tako i na račun vlade NDH i sve više postajalo glavni nosilac okupacione politike.

Otvoreniju upravnu ulogu imala je Ispostava ministarstva spoljnih poslova Trećeg Rajha u Beogradu,⁴⁵) na čijem čelu se nalazio još od 1941. godine poslanik Feliks Bencler (Felix Benzler). Vojnoupravnom komandantu Srbije bio je potčinjen samo teritorijalno i u odnosu na njega imao je svojstvo savjetnika za spoljne poslove, inače je bio potčinjen Ministarstvu spoljnih poslova.⁴⁶)

Struktura ove ispostave imala je sve elemente poslanstva, odnosno ambasade i za sva značajnija pitanja zemlje odgovarajuće referente. U odnosu na Njemačko poslanstvo u Zagrebu imala je znatno manji aparat pošto su mnoge ustanove koje su u Zagrebu ugrađivane u Poslanstvo ovdje djelovale samostalno ili u sastavu štaba vojnoupravnog komandanta Srbije.

Organi Komesarijata za učvršćenje njemačke narodnosti

Germanizacija nenjemačkih naroda i raseljavanje za germanizaciju nepodobnog stanovništva sa teritorija na koje se Treći Rajh namjeravao proširiti bili su takođe povjereni Himleru.

U svojstvu komesara Rajha za učvršćenje njemačke narodnosti (Reichskommissar für die Festigung des Deutshtums) Himler je u Jugoslaviji za svaku pojedinu oblast imao opunomoćenika. Posebnim naredbama oni su bili ovlašćeni da za ispunjavanje svoga zadatka mogu preduzimati sve potrebne mjere, »čak i one koje nisu zasnovane na važećim pravnim propisima«. Protiv takvih odluka nije bilo pravnog lijeka, a redovni put je bio isključen.⁴⁷) U ovo vrijeme to su bili:

— Opunomoćenik komesara za učvršćenje njemačke narodnosti u Gorenjskoj u licu šefa civilne uprave u okupiranim oblastima Koruške i Kranjske, koju dužnost je odranije vršio gaulajter NSDAP i namjesnik Rajha Koruške dr Fridrih Rajner (Fridrich Reiner);

— Opunomoćenik komesara Rajha za učvršćenje njemačke narodnosti u (Donjoj) Štajerskoj u licu šefa civilne uprave u (Donjoj) Štajerskoj, koju dužnost je od početka vršio gaulajter NSDAP i namjesnik Rajha Štajerske dr Zigfrid Iberajter (Siegfrid Uiberreiter).

Za obavljanje poslova iz domena ove oblasti, prvi na Bledu a drugi u Mariboru, imali su Ustanovu opunomoćenika komesara Rajha za učvršćenje njemačke narodnosti (Dienststelle Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in der Untersteiermark, odnosno, in der besetzte Gebiete Kärnten und Krain). Bile su to glo-

^{44a}) Štore o njemačkom interesu za rudnike boksita u Bosni i Hercegovini i njihovom posjedanju u proljeće 1943. godine obrađuje Zdravko Cvetković, Utjecaj nekih privrednih činilaca na borbenu aktivnost neprijateljskih snaga na području Bosne i Hercegovine u prvoj polovici 1943. godine, saopštenje na Simpozijumu »Neretva—Sutjeska«, održanom u Sarajevu 1968. godine.

⁴⁵) F. Siegler, n. d. str. 151.

⁴⁶) J. Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji, Institut društvenih nauka, Beograd 1963, str. 29.

⁴⁷) AVII, NA, k. 51, br. reg. 1/1, str. 134.

mazne ustanove, sa većim brojem glavnih uprava nadležnih za gotovo sve oblasti života i rada čiji su službenici, propisima važećim za SS i policiju, obavezani na ćutanje i ćuvanje tajni pod ćim se podrazumijevalo cjelokupno poslovanje. Ustanove su u okruzima imale ispostave, a u sre-zovima za ova pitanja bili su ovlašćeni sreski načelnici (Landrat).⁴⁸⁾

— Za Srbiju (i Banat) poslove iz nadležnosti komesara Rajha za ućvršćenje njemaćke narodnosti obavljao je komandant SS-a i policije (Höherer SS und Polizeiführer) za Srbiju, SS-general Avgust Majsner. Suštinski sadržaj njegovog rada u tom svojstvu bio je mobilizacija pripadnika njemaćke narodnosti u oružane snage Trećeg Rajha, i to ne samo iz Srbije nego iz ćitave jugoistoćne Evrope.⁴⁹⁾

— Po uspostavljanju ustanove opunomoćenika rajhsfirera SS-a i šefa njemaćke policije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, poslovi iz dome-na Komesarijata za ućvršćenje njemaćke narodnosti mogli su se i ovdje otvorenije obavljati, pa su i oni, analogno Srbiji, preneseni na Kame-rhoferu što se kao i u Srbiji svelo na totalnu mobilizaciju folksdojćera u jedinice zaštitne policije i SS-a.

Organi Ministarstva finansija

Okupacija teritorije Jugoslavije dovela je na njenu teritoriju i or-gane njemaćkog Ministarstva finansija, u prvom redu organe novćanih zavoda i carinske službe.

Plaćanje na okupiranim teritorijama vršilo se novćanicama Kredit-nog zavoda Rajha (Reichskreditkasse), koje nisu imale pokrića i ćiji je paritet određivao okupator, a kolićinu ovakvih »novćanica« Komanda kopnene vojske. To je iziskivalo formiranje filijala Državne kreditne blagajne i mjenjaćnica. Ćinjenica da je na ovim teritorijama bilo strogo zabranjeno izdavanje i upotreba njemaćkih oficijelnih novćanica omo-gućavalo je da se finasijskim transakcijama vrši pljaćka okupiranih te-ritorija bez posljedica za stabilnost rajhsmarke.⁵⁰⁾

U ovo vrijeme u Beoradu se nalazila centralna filijala Kreditnog zavoda Rajha, Komesarijat srpske državne banke, a izgleda da su i u svim većim novćanim zavodima Srbije postojali komesari. Novćani za-vodi u njemaćkoj okupacionoj zoni u Sloveniji bili su već poodavno u njemaćkim rukama.

Granićna carinska služba u Srbiji sastavljena od stručnog jezgra ca-rinskih službenika iz Rajha, koje je pored komandnih zauzimalo i polo-žaje u administraciji i znaćajnog broja folksdojćera, angažovanih u pr-vom redu zbog znanja jezika, bila je ugrađena u Srpsku granićnu stražu.

Pored uprave carinske službe potćinjene Upravnom odjeljenju Voj-noupravnog komandanta Srbije, služba je imala 12 sreskih komesarijata u Beogradu, Petrovgradu (Zrenjaninu), Novom Kneževcu, Velikoć Kikin-di, Jaša Tomiću, Vršću, Kladovu, Zajećaru, Leskovcu, Kosovskoj Mitro-vici, Užicu i Šapcu sa ukupno 78 ispostava, odnosno carinarnica. Ukupno

⁴⁸⁾ AVII, NA, k. 35A, br. reg. 2/1, 25/1 i 16/2a; k. 51, br. reg. 1/1.

⁴⁹⁾ SS divizija »Princ Eugen«, koju je on po svom dolasku stvorio bila je sastavljena od Folksdojćera ne samo iz Banata i Srbije nego i iz Baćke, Srema i Slavonije kao i iz rumunskog Banata.

⁵⁰⁾ Zbornik..., tom II, knjiga 2, str. 480—493.

brojno stanje ovog aparata bilo je oko 1.750 ljudi, od čega 550 carinskih službenika i funkcionera iz Rajha i 1.200 folksdojčera.⁵¹⁾

Granična carinska služba u Sloveniji, takođe ugrađena u graničnu stražu, morala je imati 7 sreskih komesarijata pošto je toliko bilo graničnih administrativnih sektora (Radovljica, Kralj, Kamnik, Trbovlje, Brežice, Celje, Ptuj i Ljutomer) i tridesetak carinarnica.

Iako takvih podataka nemam i za Srbiju, treba pretpostaviti da su u svakom od ovih petnaestak komesarijata bili ugrađeni i odgovarajući organi Gestapoa.

Organi Ministarstva četverogodišnjeg plana i privrede

Materijalna korist je osnovni cilj svakog agresivnog rata, pa nije čudo što su, i pored toga što je okupacioni aparat u cjelini imao osnovni zadatak obezbjeđenje eksploatacije prirodnih bogatstava i privrednog potencijala okupiranih teritorija, osnovna ministarstva koja su vršila materijalno obezbjeđenje agresije imala i svoje organe unutar okupacionog aparata, koji su kontrolom osnovnih privrednih punktova usmjevali tu eksploataciju.

U prvoj polovini 1943. godine bilo je bar pet osnovnih instanci koje su nezavisno jedna od druge imale određene kompetencije nad privredom njemačkog okupacionog područja, a to su:

1) Vojnoprivredni štab Jugoistok (Wehrwirtschaftsstab Südost) na čelu sa vazduhoplovnim pukovnikom Braumilerom i sjedištem u Beogradu. Ministarstvu privrede Trećeg Rajha bio je potčinjen posredno, preko Uprave za vojnu privredu i naoružanje⁵²⁾ i Vrhovnoj komandi njemačkih oružanih snaga. Poslove iz svoje nadležnosti za Srbiju Štab je obavljao sam, dok mu je u tu svrhu za NDH bio potčinjen Vojnoprivredni štab — Zagreb (Wehrwirtschaftsoffizier Agram), a za Makedoniju Vojnoprivredni štab — Sofija.

Ovi štabovi su pri oblasnim vojnoppravim komandama u Srbiji i NDH imali svoje opunomoćenike i jednu veću autojedinicu za transport roba na čitavom jugoistoku. U njihovu nadležnost spadalo je pored globalnog planiranja i rukovođenje malobrojnim preduzećima za izradu oružja i vojne opreme.⁵³⁾

U ovom periodu naređeno je znatno jačanje vojnoprivrednih ustanova, pa su vojnoprivredni štabovi neposredno preuzeli proizvodnju u svoje ruke. Zbog toga je umjesto jednog tehničkog voda »Rudarstvo Srbije« (Bergbau Serbien) naređeno formiranje posebnog Vojnoprivrednog bataljona »Hrvatska« (Wehrwirtschaftliche Sicherungs-Bataillon Kroatien) za obezbjeđenje eksploatacije nalazišta nafte Gojilo kod Kutine i Vojnoprivrednog rudarskog bataljona Jugoistok (Wehrwirtschaftliche Bergbau-Bataillon Südost). Formiranje prvog bataljona je naređeno 15. fe-

⁵¹⁾ S. Odić, n. d. str. 83 i 96—97.

⁵²⁾ Trećeg marta 1943. g. Uprava je obavijestila potčinjene jedinice da je preformirana u Vojnoprivredni štab. Zadaci i uloga su joj ostali isti. Analogno tome zadržana je i njena unutrašnja struktura, pa se i dalje dijelila na Vojnoprivredno odjeljenje, Odjeljenje za naoružanje i Odjeljenje za sirovine. AVII, NA, Mikroteka, T—77, R—1292/512—13.

⁵³⁾ Tako, na primjer, Obilićevo, Kruševac, »Vistad« u Višegradu i Valjevu itd.

bruara, a drugog 10. maja 1943. godine.⁵⁴⁾ U međuvremenu je za obezbjeđenje njemačkih pogona u Makedoniji formirana Industrijska zaštita (Werkschutz) — plaćeni civili jačine oko 300 ljudi. Bugarska policija, koja je u tom obezbjeđenju takođe učestvovala, svoj kontingent od 119 policajaca trebalo je u martu 1943. g. da pojača još jednim letećim odredom od 80 ljudi. Njemački personal činilo je tridesetak, uglavnom stručnih rukovodilaca, pod rukovodstvom Ispostave vojnoprivrednog štaba Sofija na čelu sa drom Uferom.⁵⁵⁾

2) Generalni opunomoćenik za privredu Srbije bio je predstavnik rajhsmaršala Hermana Geringa (Reichsmarschall Hermann Göring) u svojstvu opunomoćenika Rajha za četvorogodišnji plan, sa osnovnim zadatkom kompleksnog uključivanja privrede Srbije u taj plan i organizacije što potpunije njene eksploatacije. Organi ove ustanove na čijem čelu se nalazio Franc Nojhauzen (Franz Neuhausen) bili su komesari značajnijih srpskih privrednih preduzeća, direkcije njemačkih preduzeća u Srbiji i Banatu, posebno pogoni »Herman Gering — Werke« (Hermann Göring — Werke) u koji je izgleda spadao i Arsenal u Kragujevcu i koji su imali svoju (njemačku) fabričku stražu. Posebni organi preko kojih je vršena organizacija proizvodnje i raspodjele dobara su sistem privrednih centrala koje su fungirale kao organi Nedićeve vlade.

Neki autori,⁵⁶⁾ povodeći se izjavama, u prvom redu G. Kisla i napisanim radovima na osnovu tih izjava⁵⁷⁾ tretiraju ove dvije ustanove kao jednu, miješajući njihove zadatke, nadležnosti, potčinjenost i čak aparat, stavljajući Nojhauzena na čelo Vojnoprivrednog štaba. Ova zabuna mogla je nastati iz činjenice da su do oktobra 1942. godine i Ustanova generalnog opunomoćenika za privredu Srbije i Vojnoprivredni štab Jugoslavije bili smješteni u istoj zgradi, zgradi bivše Komande vazduhoplovstva u Zemunu.⁵⁸⁾ Po prirodi stvari, oni su uz to međusobno vrlo tijesno saradivali, a Vojnoprivredni štab je u 1941. godini nekoliko puta mijenjao naziv i namjenu. Prvobitno je nosio naziv Vojnoprivredni štab Jugoslavije, zatim Srbije i onda se ustalio naziv Vojnoprivredni štab Jugoslavije, a postojale su i kombinacije da na njegovom čelu bude Nojhauzen.

3) Opunomoćenik za eksploataciju zemnih ulja u jugoistočnoj Evropi (Der Bevollmächtigte für Erdöllfragen im Südosten) sa sjedištem u Bukureštu, koju funkciju je vršio još od 1940. godine Herman Nojbaher (Hermann Neubacher).⁵⁹⁾

4. i 5) Industrijske uprave u Gracu (Graz), odnosno Celovcu (Klagenfurt) uspostavljene još 15. maja 1941. godine naredbom Vojnopri-

⁵⁴⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—77, R—1292/571—73 i 1180—94 T—77, R—1299/1105—20 i 1157—59.

⁵⁵⁾ AVII, NA, Mikroteka, T—77, R—613/179950—51 i 180028—32.

⁵⁶⁾ Ž. Atanacković, Zemun i okolina u ratu i revoluciji, Nolit, Beograd 1962, str. 51—52, Okupacija Vojvodine i stanje poslije okupacije, Vojnoistorijski glasnik br. 2/1963. str. 60—62 i J. Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941. godine, Beograd 1963. str. 28 i 29 i The German occupation system in Serbia i 1941. u citiranom zborniku str. 279—280.

⁵⁷⁾ U prvom redu rad P. Višnjica, Nemački okupacioni sistem u Srbiji 1941. god. Istorijski glasnik, Beograd 3—4/1956, str. 91—92.

⁵⁸⁾ AVII, ANDH, k. 254, br. reg. 11/1.

⁵⁹⁾ Hermann Neubacher, Sonderauftrag Südost 1940—45, Musterschmiedt—Verlag, Göttingen, Berlin, Frankfurt 1956, str. 13.

vredne uprave Vrhovne komande njemačkih oružanih snaga od 5. maja 1941. godine sa po dvadesetak službenika vršile su nadzor nad vojnopri- vrednim industrijskim objektima u Štajerskoj, odnosno Gorenjskoj.⁶⁰⁾

Organi ostalih Ministarstava i drugih ustanova

Malo koje ministarstvo Trećeg Rajha ili neka od njegovih centralnih ustanova nije imala svoje organe u okupiranoj Jugoslaviji. Tako su po- red pobrojanih u Jugoslaviji imali svoje organe:

— Ministarstvo za naoružanje i municiju (Ministerium für Bewa- fung und Munition) — specijalnog opunomoćenika za boksit u NDH (Der Sonderauftrag für Bauxit in Kroatien) u Zagrebu.⁶¹⁾

— Generalni opunomoćenik za angažovanje radne snage Trećeg Raj- ha (Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz) ispostave (Werbe- stelle) u Beogradu za Srbiju, u Zagrebu za NDH, kao i niz upisnih mje- sta kako po gradovima u Sloveniji tako i u većim mjestima Srbije i NDH.

— Ministarstvo za okupirane istočne oblasti (Ministerium für ost- besetzte Gebiete) čije ispostave ponekad nose naziv i po imenu ministra koji je stajao na čelu ovog, isključivo na pljačku orijentisanog ministar- stva, rajhslajtera NSDAP Alfreda Rozenberga. Upravo u ovom periodu, januara 1943. godine, njega je Hitler postavio za svog zamjenika za kon- trolu cjelokupnog duhovnog i ideološkog rada.⁶²⁾ Od Rozenbergovih or- gana u ovm periodu u Jugoslaviji se nalazio jedan operativni štab u Beo- gradu (Einsatzstab RR) sa po jednim specijalnim odredom (Sonder- kommando RR) u Beogradu i Zagrebu, od kojih je ovaj posljednji bio ugrađen u Njemački naučni institut u Zagrebu, koji je i sam, kao isti takav u Beogradu, bio organ Rozenberga kao rajhslajtera NSDAP zadu- ženog za ideološko vaspitanje naroda. Suštinski sadržaj rada Rozenber- govih specijalnih odreda bio je pljačka istorijskih spomenika umjetnič- kih vrijednosti (uključujući namještaj i pribor za jelo), naučnih radova, projekata i patenata, što se vršilo pod firmom prikupljanja materijala za Centar za nacionalsocijalističko ideološko i vaspitno istraživanje.

— Organizacija Todt — poluvojna građevinsko-tehnička organizaci- ja, koja je ime nosila po svom osnivaču i prvom rukovodiocu,⁶³⁾ upotre- bljavana je za obimnije građevinske radove. U ovo vrijeme imala je u Jugoslaviji čitav niz gradilišta, kao: mostovi na Savi i Dunavu kod Beo- grada, na Ibru, rudnici Korlaće, rudarsko-topionički bazen Bor, boksitni bazen u rejonu Mostara, silosi u Banatu, luka Ploče, mostovi na Rami, Jablanici i Neretvi porušeni u bici na Neretvi (operacija »Vajs-Mostar«), neki putevi, aerodromi, željeznice itd. i brojala blizu 10.000 pripadnika. Najviši rukovodeći organ bio je Uprava građevinske operative organiza- cije Tot za Balkan (Organisation Todt — Einsatzgruppe Südost) u Beo-

⁶⁰⁾ AVII, NA, Mikrotoka, T—77, R—1295/1034—36.

⁶¹⁾ AVII, NA, Mikrotoka, T—71, R—6/398767—70.

⁶²⁾ Nirnberška presuda, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1948, str. 171—174.

⁶³⁾ Dr ing. Fritz Todt, generalni građevinski inspektor, osnivač i prvi rukovo- dilac ove organizacije od 17. 3. 1940. do 8. 2. 1942. ministar za naoružanje i muni- ciju, A. Hillgruber, n. d. str.1406 i 1462; W. Warlimont, n. d. str. 116.

gradu ili Pančevu. Pojedinim gradilištima, zavisno od veličine, rukovodile su direkcije ili sekcije. Organizacijom u NDH rukovodio je Oberabteilung der OT Agram, ali ne raspoložemo podacima u kakvim međusobnim komandnim odnosima stoje ova dva ogranka iste organizacije.⁶⁴)

—Ogranci Njemačke nacionalsocijalističke partije rada (Nationalsozialistische deutsche Arbeitpartei Auslandsorganisation — NSDAP AO), sa posebnim propagandnim i drugim službama, organizacije: Njemačkog crvenog krsta (Deutscher roten Kreuz — DRK), »Snaga kroz radost« (Kraft durch Freude — KDF), Državna radna služba (Reichsarbeitsdienst — RAD); Njemački front rada (Deutsche Arbeitsfront — DAF); organizacije folksdojčera: Njemačka narodna grupa u Banatu i Srbiji, odnosno NDH (Deutsche Volksgruppe in Banat und Serbien, — in Kroatien); Štajerski domovinski savez (Steierischer Heimatbund — SHB)⁶⁵); Koruski narodni savez (Körntner Volksbund — KVB), sa njihovim vojnim, poluvojnim, radnim, kulturnim i sportskim organizacijama, kao i još neki ogranci raznih ustanova i organizacija iz Rajha upotpunjavali su ovaj okupacioni aparat.

Uvođenje njemačke policijske uprave u NDH i organizacija aparata SS-a i policije u Jugoslaviji sredinom 1943. godine

Postojanje i funkcionisanje njemačke policije na teritoriji tzv. Nezavisne Države Hrvatske jedna je od najizrazitijih negacija njene »državnosti«. Međutim, ta činjenica, uglavnom zbog njenog nepoznavanja, do sada uopšte nije u raspravama o karakteru te okupatorske tvorevine korišćena. F. Tuđman, na primjer, u do sada najkompletnijoj raspravi na tu temu: »Nezavisna Država Hrvatska kao instrument politike okupacionih sila u Jugoslaviji i narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj 1941—1945.«⁶⁶) vidi djelovanje te policije samo u prvim danima okupacije 1941. godine, pominjući samo jedan od tri operativna odreda policije i službe bezbjednosti, koji su u okviru Ajnzacgrupe (inspektorata) »Jugoslavija« tada djelovali na teritoriji NDH,⁶⁷) zanemarujući aparat uveden s proljeća 1943. godine koji se kasnije razvio u sveobuhvatnu organizaciju sa pet policijskih oblasti i 8 policijskih pukova. Tome treba dodati da do ovog perioda u NDH nije bilo organa ni jedinica njemačke policije poretka, dok su ispostave policije bezbjednosti radile pod raznim kamuflažnim nazivima i »ilegalno«.

Odluku o formiranju njemačke policije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj donio je Hitler 3. marta 1943. godine u svom glavnom stanu »Wehrwolf« u Vinici na osnovu Memoranduma komandanta Jugoistoka o političkoj eksploataciji uspjeha u Hrvatskoj, prema kome je trebalo uspostaviti njemačku upravu odozdo do gore, pri čemu bi kao najznačajnije sredstvo za pacifikaciju trebalo izgraditi organe opštinske uprave po

⁶⁴) S. Odić, n. d. str. 82 i 86, AVII, NA, k. FD—8, neregistrovano.

⁶⁵) Rukovodstvo saveza imalo je 17 uprava, a samo jedna od tih uprava preko 60 referata.

⁶⁶) Objavljena na engleskom jeziku u već pomenutom Zborniku Les systèmês d'occupation en Yugoslavie 1941—1945. i na srpskohrvatskom u knjizi Okupacija i revolucija u izdanju Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1963.

⁶⁷) F. Tuđman, Okupacija i revolucija, str. 92.

njemačkim načelima. Njihovu okosnicu treba da čine njemačke žandarmerijske stanice koje će rajhstiver SS u okviru vojničkih uspjeha uvesti u Hrvatskoj pri čemu se u tom momentu mislilo na navođenje te žandarmerije samo na bojišnoj prostori komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj, to jest u Bosni.^{67a)}

U bilješci kojom je komandant pozadine u njemačkoj Vrhovnoj komandi 4. marta 1943. godine sumirao rezultate razgovora, o tom pitanju se kaže: »Komandant SS-a i policije koji će biti tamo postavljen radiće prema direktivama rajhsfirera SS, neće lično istupati nego će mu kao paravan služiti vojna uprava... Projekat... treba da predvidi zadatke jedne takve kamuflirane policijske izvršne vlasti na toj teritoriji.«⁶⁸⁾ Međutim, kao što ćemo kasnije vidjeti, za ovako glomazan aparat egzekutivne policijske vlasti nikakav paravan nije mogao biti dovoljan, i on je ostao »produžni ogranak njemačkih okupacionih snaga« kakvog ga je vidio i njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, general Glez-Horstenau.^{68a)}

Sličan predlog učinila je i jedna ekipa iz Operativne uprave njemačke Vrhovne komande oružanih snaga sa potpukovnikom Benkeom na čelu, koja je u vremenu od 9. do 26. februara 1943. godine izvršila inspeksijski obilazak Balkana i 16. i 17. februara uzela učešća na savjetovanju načelnika štabova svih potčinjenih jedinica u Komandi Jugoistoka. Pored negativne ocjene ustaša, za NDH se kaže da jedino Pavelić i Kaše vjeruju u nju, dalje se izražavaju komplimenti Titu kao organizatoru i kao pojavi, a onda NOVJ i njenoj disciplini i pošto se konstatuje da nema izgleda da bi Maček, koji je prethodnog mjeseca radi toga doveden u Zagreb, »zbog situacije na Istoku« htio preuzeti vlast, u zaključku se tvrdi da je pacifikacija NDH više politički nego vojnički problem i predlaže uklanjanje poglavnika, raspuštanje ustaša, formiranje policije i uprave pod njemačkim uticajem, uklanjanje Talijana i promjena njemačkog poslanika.⁶⁹⁾

Prvobino je ova policijska organizacija bila predviđena samo za pacificiranje dijelova vojišne prostorijske, (tj. za Bosnu), koju je u međuvremenu, kao što smo vidjeli, trebalo proširiti na račun talijanskog okupacionog područja.⁷⁰⁾

Međutim, kada je naimenovani opunomoćenik rajhsfirera SS i šefa njemačke policije SS-general Konstantin Kamerhofer u drugoj polovini aprila izdao osnovno naređenje o organizaciji i teritorijalnoj nadležnosti njemačkih policijskih snaga u NDH,⁷¹⁾ isplanirano je da ona treba da zaposjedne čitavu njemačku okupacionu zonu zajedno sa najnovijim proširenjem, a njeno brojno stanje određeno je na 25.000, čemu treba dodati i oko 2.000 pripadnika Operativne grupe odreda njemačke policije i službe bezbjednosti »E« (Einsatzgruppe Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst »E«).

^{67a)} W. Hubatsch, KTB, Band III, str. 183.

⁶⁸⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV, T-77, R-788/5517500-01.

^{68a)} AVII, NA, Mikroteka, T-501, R-264/518-530.

⁶⁹⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV, T-78, R-332/6289730-64.

⁷⁰⁾ AVII, NA, Mikroteka, T-77, R.788/5517491296 i 5517499.

⁷¹⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV-T-77, R-788/5517478-86.

Razlozi za to ležali su u zaključcima do kojih je došla njemačka Vrhovna komanda zajedno sa komandantom Jugoistoka i njemačkim opunomoćenim generalom u NDH upravo po završetku tromjesečnog zimskog ciklusa operacija »Vajs«. Postavljeni cilj pacifikacije i konsolidacije Nezavisne Države Hrvatske nije uopšte postignut. »Režim poglavnička stoji na slabim nogama... On i njegova država žive isključivo od njemačke milosti.« Njemački ulog postao je suviše veliki, te se postavilo i pitanje preuzimanja od Italije i II zone, odnosno raskidanje kondominijskog i uvođenje njemačke vojne uprave. Poglavniku je »trebalo objasniti suštinsku istinu, da je... pitanje hrvatskog suvereniteta problem čije se rješenje može očekivati u budućnosti, a ne koji se sada rješava.«⁷²⁾ Pavelićev otpor⁷³⁾ ubrzo je savladan, ali mu je, izgleda, prednje zaključke morao lično Hitler objasniti na sastanku u Zalzburgu 27. aprila 1943. godine.⁷⁴⁾

Uvođenjem direktne njemačke policijske uprave u njemačkoj okupacionoj zoni NDH na teritoriji Jugoslavije je završen jedan period koji je karakterisala pretežno vojna okupacija u kome se kao protivnik NOP-a na njemačkom okupacionom području, ne samo u Sloveniji, pojavljuje njemačka SS-policijska koja je u prvoj polovini 1943. godine dostigla jačinu od oko 60.000, pošto je u međuvremenu organizacija njemačke policije u Srbiji ubrzana. Tamo je izgradnja njemačke policijske organizacije za neposrednu kontrolu teritorije bila počela još u jesen 1942. godine, ali se zbog otpora vojne uprave sporo razvijala.

Krajem juna 1943. godine njemačka SS i policija imale su tri komandna operativna punkta na teritoriji Jugoslavije. Sva tri komandanta SS i policije potčinjena su neposredno Komandnom štabu rajhsfirera SS, odnosno Himleru, i to su:

— Komandant SS i policije u NDH, SS-general Konstantin Kamberhofer sa štabom u Osijeku;

— Komandant SS-a i policije u Srbiji, SS-general Majsner, sa štabom u Beogradu, i

— Komandant SS-a i policije »Alpenland«, SS-general Ervin Rezenner, sa štabom na Bledu.

Komandna linija od njih išla je na oblasne komandante SS-a i policije kojih je u Sloveniji bilo dvije (Bled i Maribor), u NDH četiri (Osijek, Sarajevo, Banja Luka i Zagreb) i Srbiji takođe četiri (Beograd, Niš, Kraljevo i Šabac), a potom preko ukupno 40 okružnih kapetanija i oko 250 sreskih komandi na žandarmerijske, odnosno policijske stanice, kojih je bilo više od 1.000. Svaka od ovih komandnih instanci imala je pokretne rezerve jačine od voda do jednog ili dva policijska puka.⁷⁵⁾

Himlerovom naredbom od 21. juna 1943. godine njemačko okupaciono područje u Jugoslaviji, uključujući Štajersku i Gorenjsku, proglašeno je »područjem na kome se vode borbe protiv bandi.«⁷⁶⁾ To progla-

⁷²⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV—T—77, R—788/5517487—89.

⁷³⁾ AVII, NA, Mikroteka, London — R—2/H297552 i H297553—54; NAV—T—77, R—788/5517475—77.

⁷⁴⁾ AVII, NA, Mikroteka, London R—7/H301987—89.

⁷⁵⁾ F. F. Siegler, n. d. str. 87—90; AVII, NA, K—33, br. reg. 8/9; Mikroteka, NAV—T—77, R—788/5517478—86.

⁷⁶⁾ AVII, NA, Mikroteka, NAV—T—175, R—81/2601655—56.

šenje imalo je smisao i značaj proglašenja vojišne prostorije i trebalo je da omogući primjenu efikasnijih mjera u borbi protiv NOV i POJ. Među prvim mjerama bila je i formiranje mreže operativnih štabova za borbu protiv partizana, u početku oformljena uglavnom na teritorijama sa njemačkom civilnom upravom, tj. u Gorenjskoj i Štajerskoj. Na svojoj teritoriji ovi štabovi su imali i pravo upotrebe jedinica oružanih snaga.

Formiranjem njemačkog SS-a i policije na čitavom njemačkom okupacionom području, njemačka služba bezbjednosti počela je otvoreno dještiovati, njen aparat je pojačan, a mreža njenih ispostava znatno proširena. Tada su u Jugoslaviji bile angažovane 3 grupe sa 10 odreda policije i službe bezbjednosti, čija je linija potčinjavanja bila paralelna opisanoj šemi komandovanja policijom javne bezbjednosti sa izuzetkom što je svaka od tri angažovane grupe odreda u Beogradu, Osijeku i Bledu bila neposredno potčinjena Glavnoj upravi bezbjednosti Trećeg Rajha.

Ovako naglo povećanje policijskih snaga, čije su jezgro pored njemačkog stručnog i komandnog kadra sačinjavali folksdojčeri, uskoro je apsorbovalo sve njihove rezerve u vojnim obveznicima, pa je obustavljeno daljnje regrutovanje folksdojčera u druge vidove njemačkih oružanih snaga. Rasformirane su i gotovo sve samostalne folksdojčerske formacije, a uskoro je počelo i vrbovanje folksdojčera u Mađarskoj i Rumuniji za jedinice SS-policije u Jugoslaviji.⁷⁷⁾

* * *

I do ovog perioda njemački okupacioni aparat bio je brojna i raznovrstan, a naročito je bilo brojno njegovo vojno obezbjeđenje, tako da se na početku ovog perioda cijeni na oko 150.000.

Razvoj svjetske situacije, stanje na njemačkim frontovima i naročito stepen razvoja narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije krajem 1942. godine natjerao je njemačko vojno i političko rukovodstvo na preduzimanje vanrednih, vrlo radikalnih mjera, ne samo na svom okupacionom području u Jugoslaviji nego i na Balkanu uopšte.

Te mjere, u prvom redu vojnog karaktera, ogledale su se u provođenju zamašnih vojnih operacija protiv NOV i POJ izvođenih gotovo neprekidno uz angažovanje novih, na drugim frontovima vrlo potrebnih vlastitih snaga, ali se na to nisu ograničile nego su duboko zahvatile čitavu organizaciju okupacione uprave i okupacione politike, unijevši u njih bitne izmjene. Pri tom je došlo i do bitnog proširenja njemačkog okupacionog područja.

Kao što ni operacije krupnih operativnih jedinica kopnene vojske, obilno podržane avijacijom, protiv glavnih grupacija NOV Jugoslavije u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, nisu njemačkoj komandi donijele očekivane rezultate, tako ni sve izmjene u sistemu komandovanja i okupacione uprave, koje su zbog sve snažnijeg otpora naroda i sve veće aktivnosti NOP-a išle na zaostravanje, nisu mogle popraviti uzdrmani autoritet okupacione uprave.

⁷⁷⁾ Zapovijest br. 10 vođe njemačke narodne grupe u NDH od 15. V. 1943. g. AVII, NA, k, FD—8. neregistrovano.

U opštoj krizi povjerenja njemačka Vrhovna komanda bila je naredila rasformiranje Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a komandant Jugoslavistika tražio je raspuštanje ustaških formacija i zabranu pominjanja i samog tog imena u štampi. Preko 3.000 strijeljanih za odmazdu u Srbiji u prvoj polovini 1943. godine nije smanjilo nego povećalo aktivnost partizanskih odreda. Vlada NDH je 22. juna 1943. godine ocijenila situaciju »bezizlaznom«, a zbunjeni ministri su se međusobno optuživali,^{77a} dok je Himler uvjeravao Rezenera da će mu u najskorije vrijeme čak iz Karelje poslati kao pojačanje još jedan brdski SS-polijski puk.⁷⁸

P r e g l e d njemačkih oružanih snaga u Jugoslaviji 1. januara 1943. godine

Kopnena vojska sa oružanom SS i rezervnom vojskom (1 korpusni štab, ⁷⁹) 7 potpunih i 1 nepotpuna divizija, ⁸⁰ i druge manje jedinice	100.000
Ratno vazduhoplovstvo (1 komanda vazduhoplovstva, 2 vazdušno-teritorijalne komande, nekoliko borbenih eskadrila, 3 pilotske škole i jedinice protivavionske odbrane)	5.000
Ratna mornarica (jedinice rječne flotile i lučke kapetanije)	1.000
Okupaciona uprava (preko 200 okupacionih štabova, komandi i ustanova, 14 landesšicen bataljona, feldžandarmerija, granična i carinska straža)	24.000
SS i policija (3 operativne grupe sa 11 odreda policije i službe bezbjednosti, 3 SS policijska puka, 4 policijske oblasti)	20.000
	150.000 ⁸¹)

^{77a}) Glez—Horstenau je 16. jula 1943. godine u vezi s tim savjetovao: »...U opšte uzev, sve što ne pripada najužem krugu bivših emigranata oko vlastodršca, smatra ustaški kurs kao jedan izvikani klavir sa kojim se više ništa ne može početi« AVII, NA, Mikroteka, T—501, R—264/503—504.

⁷⁸) AVII, NA, k. 27, br. reg. 32/2; Mikroteka, Bon—3/608—10; NAV—T—175, R—81/2601659; R—267/415—17.

⁷⁹) Komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj.

⁸⁰) 187. rez. divizija, 369. pješ. (leg.) divizija, 704, 714, 717. i 718. pješ. divizija, 7. SS divizija »Pr. Eugen« i divizija Bradenburg.

⁸¹) Prema knjizi Peka Dapčevića *Taktika partizanskih odreda i brigada u toku NOR-a* str. 73 ukupno brojno stanje njemačkih snaga bilo je krajem 1942. godine oko 123.000 ljudi, a prema procjeni u Istorijskom atlasu NOR-a oko 150.000.

CHANGES IN THE ORGANIZATION OF THE GERMAN OCCUPATIONAL GOVERNMENT IN YUGOSLAVIA IN THE FIRST HALF OF 1943

Summary

The strengthening of the People's Liberation Movement of Yugoslavia in 1942, and especially its successes in the second half of that year, forced the occupational powers of the Third Reich in Yugoslavia to a basic review both of the system of the occupational government and of its military security. The first steps taken as a result of that review occurred as early as the autumn of 1942 with the dividing of the functions of the previously unified command of the German troops in Serbia and in the Independent State of Croatia and with expansion of the influence of and direct involvement of the SS and the police in Serbia.

The most significant changes, however, were in connection with the attempt to »conclusively pacify the rear« by means of engagement of their own strong forces in collaboration with the Italian 2nd Army, and thus to enable a successful defense of the Balkan peninsula from a possible Allied invasion. These changes were extended throughout the entire first half of 1943. Due to the fact that even these renewed attempts did not lead to destruction of the People's Liberation Army of Yugoslavia (winter and spring operations in Croatia, Bosnia and Hercegovina, and Montenegro), these changes were somewhat modified in the course of their being instituted.

The substance of the changes carried out consisted of further open and direct engagement of the Third Reich in insuring its positions, and especially direct engagement of the SS troupes and the German Police in the entire area of Yugoslavia occupied by the Germans, which led to a further pressuring of the collaborationist regimes as well as a take-over of significant parts of the previously Italian-occupied area.